

Södikan ja Kotuksen operatiivis-leksikografinen kumppanuus on johtanut oivalliseen tulokseen. ■

JAAKKO SIVULA
Seilikaari 6 A 4, 02180 Espoo
Sähköposti: Jaakko.Sivula@domlang.fi

SANAKIRJA HIIPUVASTA KIELESTÄ

Dmitri Tsvetkov *Vatjan kielen Joenperän murteen sanasto*. Toimittanut, käänteissanaston ja hakemiston laatinut Johanna Laakso. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXV. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 79. Suomalais-Ugrilainen Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 1995. VIII + 524 s. ISBN 951-9403-83-3.

Itämerensuomalaisista kielistä kaksi, vatja ja liivi, elää pian vain kirjallisten muistomerkkien varassa. Vatjan neljästä murteesta — länsivatjan, itävatjan, Kukkosin ja kreevinin murteesta — puhutaan enää vain länsivatjan Vainpuolen murretta. Vainpuolen viidestäkymmenestä vatjan puhujasta parikymmentä asuu Joenperän kylässä.

Koska vatjan kieltä ei kohta enää puhuta, on kaiken tähän asti kerätyn aineiston julkaiseminen erittäin arvokasta. Yhden murteen sanastoon perustuvia sanakirjoja on tähän mennessä ilmestynyt kaksi: Jarmo Elomaan, Eino Koposen ja Leena Silfverbergin toimittama Lauri Kettusen *Vatjan kielen Mahun murteen sanasto* (Kettunen 1986) ja Seppo Suhosen toimittama Lauri Postin *Vatjan kielen Kukkosin murteen sanakirja* (Posti ja Suhonen 1980). Lauri Kettunen keräsi sana-aineistonsa vuosina 1913 ja 1915 ja Lauri Posti vuosina 1931 ja 1932. Aineistot ovat siis päässeet sanastomuotoisina julkisuuteen vasta useita vuosikymmeniä keruutyön jälkeen, ja toiset tutkijat ovat toimittaneet ne painokuntoon. Kummassakaan kylässä vatjaa ei enää puhuta eikä vertailuaineistoa nykykielestä löydy. Sen sijaan Joenperän vatja elää vielä viimeisten käyttäjiensä suussa.

JOENPERÄN MURTEESTA

Joenperän murteen sanaston alkusanoissa (s. I–VIII) esitellään sen aineisto, syntytarina ja tekijä Dmitri Tsvetkov sekä Joenperän murteen pääpiirteet. Inkerinmaalla ovat inkerois-vatjalaiset kontaktit kestäneet vähintään tuhat vuotta. Ala-Laukaan ja Soikkolan inkeroisurteissa on vatjan kielen vaikutusta ja itävatjan itäisimmässä osassa, Vainpuolen vatjassa ja varsinkin Kukkosin murteessa inkeroisurteiden vaikutusta. Joenperän kylä on jo perinteisesti ollut inkerois-vatjalainen sekakylä, jossa *herrvalta* oli inkeroispuoli ja *kunikvalta* vatjalaispuoli. Joenperän murteessa on vahva inkeroisvaikutus, ja kieli eroaa jonkin verran jopa lähellä sijaitsevien kahden muun Vainpuolen vatjalaiskylän Luuditsan ja Liivtsülän murteesta. Joenperän vatjalle on ominaista loppuvokaalien vahva redusoituminen, lyhentymisen tai väljien vokaalien supistuminen, joka Liivtsülästä ja Luuditsasta puuttuu. Aivan lähistöllä on puhuttu myös suomea ja viroa. Inkerinmaan läntisimmän sopukan kielisuhteet ovat varmasti maailman jännittävimpiä: muutaman kilometrin säteellä asuu neljän lähisukukielen puhujia.

Sanakirja-aineiston keräämisen aikoihin venäjän kielen taito oli yleinen kaikkialla vatjalaisten alueella, vaikkakin Tsvetkovin mukaan vanhimmat ihmiset äänsivät venäjää vatjalaisittain. Jo vuonna 1925 Tsvetkov kirjoitti Eesti Keel -lehdessä, että vatja inkeroistuisi jos molemmat kielet eivät venäläistyisi (1925: 42). Nyt 70 vuotta myöhemmin Joenperällä puhutaan vielä vatjaa, mutta molempien mainittujen vieraiden kielten vaikutus tuntuu viimeisten vatjalaisten kielessä entistä vahvempana. Venäjä on tunkeutunut kaikkialle sanastoon ja foneettiseen järjestelmään, samoin inkeroiskielen vaikutus on lähentänyt kieliä edelleen. On esimerkiksi siirrytty käyttämään inkeroisen 3. persoonan pronomineja persoonassa *hän, hū*, ja passiivi on aivan inkeroismallinen: *annetā pro antāssē* jne.

MIKSI TSVETKOVIN SANAKIRJA JULKAISTIIN?

Kysymystä »miksi» ei pitäisi vanhan sanastoaineiston julkaisemisen yhteydessä koskaan esittää. Kuitenkin kysymys on aiheellinen siitä syystä, että Tsvetkovin keräämä kieliaines on oikeastaan jo suureksi osaksi julkaistu ja tulee pian julkaistuksi kokonaan moniniteisessä, Virossa toimitettavassa kaikkia vatjan murteita käsittelevässä sanakirjassa (*Vadja keele sõnaraamat*: I osa 1990, II osa 1994, III osa 1996). Eikö yhtä hyvin olisi voitu julkaista professori Paul Aristen 44 100 sanalippua käsittävä vatjan kielen sanasto, joka on selvästi paremmassa julkaisukunnossa ja transkriptioltaan moitteeton? Toisaalta myös Tsvetkovin, aidon vatjalaisen, aidossa ympäristössä keräämän ja vielä nykyisinkin puhuttavan kielimurteen sanaston julkaiseminen puoltaa paikkaansa. Sitä paitsi sanasto on koottu ATK-muotoon Suomessa, ja sen toimittaja Johanna Laakso on tehnyt suurimman osan toimitustyöstä jo vuosina 1986–87,

kun vatjan sanakirjasta, jota Virossa oli suunniteltu jo 1950-luvulta lähtien ja joka oli toimitettu valmiiksi jo ajat sitten, ei ollut 1980-luvun loppuun mennessä ilmestynyt vielä nidettäkään.

MILLÄ LAILLATÄMÄ SANAKIRJA ON ERIKOINEN?

Dmitri Tsvetkov (1890–1930) oli syntyperäinen joenperäläinen ja ainoa vatjalainen, jota on koulutettu äidinkiellensä tallentajaksi. Lauri Kettunen tapasi Pietarin yliopistossa opiskelleen Tsvetkovin sattumalta syystalvella 1922 Kalliveren kulttuuritalon vihkimistilaisuudessa. Muistelmissaan Kettunen kuvaa tuttavuuttaan maailman ainoaksi ylioppilaaksi, joka saattoi ja tahtoi sanoa itseään vatjalaiseksi (1948: 216). Kettusen järjestämän Emakeele Seltsin stipendin turvin Tsvetkov lähti opiskelemaan Tarton yliopistoon, pääaineena kuitenkin venäjän kieli ja kirjallisuus. Ensimmäiset reppunsa hän sai juuri vatjan kielestä, koska ei tuntenut äidinkiellensä historiallista rakennetta. Tämä on jättänyt jälkensä myös hänen sanakirjaansa.

Tsvetkovin sanakirjan suuri ero useisiin sanakirjoihin on siinä, että sanaston kerääjä ei ole toiminut ainoastaan tallentajana vaan myös kielenoppaana ja sanaseppänä. Oppaina ovat olleet Tsvetkovin vanhemmatkin, mutta heidän osuutensa tekijän itsensä rinnalla on ilmeisesti ollut pieni. Vain kahdelta kielenoppaalta kerätyn aineiston perusteella on laadittu Kukkosin murteen sanakirjakin (Posti ja Suhonen 1980). Tsvetkovin sanaston 20 000 alkuperäislippua säilytetään Virossa Emakeele Seltsissä.

Tsvetkov keräsi aineistonsa sanalipuille hakusanan ympärille ja varusti vatjan sanat venäjän- ja vironkielisillä käännöksillä. Hän ei vain tallentanut kieltä vaan yritti sanastaa sitä järjestelmällisesti käyttämällä apuna viron sanakirjoja — ainakin Wie-

demannin virolais-saksalaista sanakirjaa (1869, 1893), joka Virossa on murteenkerääjien perusteos, ja sen lisäksi todennäköisesti jotakin virolais-venäläistä sanakirjaa. Tästä täydellisyyden tavoittelusta seurasi kuitenkin ongelmia ja sekaannuksia. Tsvetkovin viron kielen taito oli huono, ja toisaalta hän oli innokas luomaan vatjaan uutta, keinotekoista sanastoa. Teoksen alkusanoissa on osuvasti eritelty Tsvetkovin kielen vaiutteita ja hänen subjektiivista pyrkimystään kartuttaa vatjan kielen sanastoa.

JOHANNA LAAKSO JA DMITRI TSVETKOV

Johanna Laakso on toimittanut Tsvetkovin sana-aineiston ATK-muotoon sekä laatinut sen perään suomennoshakemiston (s. 423–473), josta näkee, millä sivulla ja palstalla suomenkielisten sanojen vatjankielinen vastine esiintyy. Laakson tekemä on myös hakusanojen käänteissanasto (s. 473–524), joka samalla liittyy hänen aikaisemmin toimittamiensa itämerensuomalaisten kielten käänteissanastojen sarjaan. Laakson laatimaan Vatjan käänteissanastoon (1989) ei ole otettu mukaan Tsvetkovin aineistoa Joenperän murteen loppureduktion vuoksi.

Tsvetkovin sanaston toimitustyö on ollut erityisen vaativaa. Toimittajan on pitänyt ratkaista, missä määrin alkuperäistekstiä säilytetään ja mihin rajaan asti voi lisätä korjauksia. Kaikki sanakirjan suomenkieliset käännökset ja kommentit ovat Laakson käsialaa. Lisäykset — lausenäytteistä löytyneet uudet hakusana-artikkelit, niiden konstruoidut paradigmuodot, käännösten korjaukset tai käännöksiä koskevat epäilyt — on erotettu selvästi alkuperäisestä tekstistä. Kommentteihin kuuluvat myös etymologiat lainasanoille. Niissä Laakso toteaa, että useimmiten on melkein mahdollista sanoa, mitä kautta laina on vatjaan tullut: suoraan virosta, inkeröiskielen kautta

virosta vai paikallisista suomen murteista.

SANAKIRJASTA

Tsvetkovin sanakirja-aineisto on säilytetty aika lailla muuttumattomana. Hakusanojen lukumäärä sanakirjassa on toistakymmentätuhatta, ja sana-artikkeleista 500 on sanakirjan toimittajan laatimia. Perusmuodon lisäksi useiden nominien yhteydessä on esitetty yksikön ja monikon genetiivi, partitiivi ja yksikön illatiivi. Verbin perusmuotona on *m*-infinitiivi virolaisten sanakirjojen tapaan, ja heti sen perään on lisätty I infiniitivin muoto. Tsvetkov on selvästi luonut säännönmukaisia paradigmoja: yksikön genetiivin ja partitiivin loppu on puolipitkä, illatiivin ja monikon genetiivin loppuvokaali lyhyt, *m*-infinitiivi (illatiivi) on aina lyhyt ja I infiniitti joko loppuheittoinen taikka lyhyt.

Sanakirjasta saa hyvän kuvan siitä, millaista vatjan kieli Joenperällä oli vuosisadan ensimmäisen neljänneksen loppupuolella: runsaasti reduktioita, viron vaikutusta ja sivistyssanoja venäjältä. Vai oliko kieli sittenkään aivan sellaista? Esimerkiksi loppuvokaalin lyhentymisen odottaisi nykykielessä jo olevan ihan yleistä, jos tilanne oli 1920-luvulla sellainen kuin Tsvetkov kuvaa. Voi ymmärtää, että paradigmoja esitettäessä säännönmukainen loppuvokaalien lyhentäminen on välttämätöntä, mutta esimerkkilauseissa, jos ne on kirjoitettu kielenoppaalta muistiin tarkkaan, näin ei tarvitsisi olla. Nykykielessä käytetään useinkin pitempiä muotoja. Sanoja, joita vatjassa ei oikeastaan esiinny ja jotka ovat selvästi Tsvetkovin luomia tai lainaamia, ovat esimerkiksi *anglija*, *anglitšina mā*, *eppi-tšēl*, *kurjeri*, *konferenttsi*, *kompanjon*.

Johanna Laakso on lisännyt sana-artikkeleihin suomenkieliset käännökset tukeutuen venäjänkieliseen selitykseen niissä tapauksissa, joissa viron- ja venäjänkielinen

käännös eroavat. Suomenkieliset merkityksenselitteet on lisätty kaikkiin hakusanoihin, myös niihin, joista vironkielinen tai venäjänkielinen käännös puuttuu, mutta lause-esimerkit jäävät usein kääntämättä.

Tsvetkovin sanakirjan ansiona on vatjankielisten henkilönnimien mukaan ottaminen. Niitä ei ole Vadja keele sõnaraamatassa. Vaikka vatjalaiset käyttävätkin ortodoksipyhimysten nimiä, niin he muuntelevat niitä omalla tavallaan, kuten useimmat muutkin ortodoksiset suomensukuiset kansat. Laakso on alkusanoissa kuitenkin epäillyt, että jotkut nimimuodot ovat Tsvetkovin muodostamia, ja näin todennäköisesti onkin.

Laakso on yrittänyt erottaa selvästi viron kieleen perustuvat muodot lähtökielimerkinnällä »<vir» ja venäjältä lainatut merkinnällä »<ven». Venäjän kautta tulleet lainat ovat helposti tunnistettavissa, ja niitä on paljon enemmän kuin sanakirjaan on merkitty, varsinkin yhdyssanoja, esim. *leivä zapās* ja *limonādi* (molemmat merkitty venäjältä saaduiksi). Enemmän on myös viron kielestä tulleita lainasanoja ja käännöslainoja, esim. *eppi-tšēli* 'opetuskieli', *lehn* 'leuto tuuli' ja *kurja-tū* 'rikos'.

YHTEENVETO

Tsvetkovin sanakirja-aineisto on säilytetty sanastossa sellaisenaan; toimittaja on lisännyt omia kommenttejaan »karkeimpien» virheiden tai suorien lainojen kohdalle, samoin epäilyksensä muutamien sanamuotojen asusta. Suomenkieliset käännökset ovat huolellisesti laadittuja. Näin ollen sanakirjassa on aika tarkka työnjako: kaikesta vatjalaisesta vastaa Tsvetkov, myös selvistä puutteistaan kuten huonosta viron kielen taidosta.

Paul Ariste on kuvannut Tsvetkovia aikansa tuotteeksi, malliesimerkiksi siitä, miten vatjalainen menettää vatjalaisuuttaan,

vaikka säilyttäisi kielenkin. Tsvetkov itse kuvasi vuonna 1925 Eesti Keel -lehdessä vatjalaisten tilannetta aika objektiivisesti ja ilman illuusioita: »Se [ortodoksisuus] määrää koko vatjalaisten olemisen: moraalisen tahdon ja maailmannäkemyksen, sielullisen vetovoiman, suomalais-ugrilaisten kansojen perheeseen kuulumisen tarpeen, myötätunnon ja vastenmielisyyden» (1925: 41). Ortodoksinen kirkko siis aloitti sen, minkä Venäjän kansallisuuspolitiikka vei loppuun. Virossakin Dmitri Tsvetkov jäi »kansallisuudeltaan venäläiseksi», ja näin on tapahtunut useille muillekin vatjalaisille hänen jälkeensä. Vatjan kielen Tsvetkov kuitenkin hallitsi, ja sanakirja on osoitus siitä. Kiitos toimittajalle siitä suuresta työstä, joka on mahdollistanut sanakirjan ilmestymisen. ■

HEINIKE HEINSOO

Tartu Ülikool,

Läänemeresoome keelte õppetool,

Ülikooli 18,

EE-2400 Tartu, EESTI

LÄHTEET

KETTUNEN, LAURI 1948: Tieteen matkamiehenä. WSOY, Helsinki.

— 1986: Vatjan kielen Mahun murteen sanasto. Castrenianumin toimitteita 27, Helsinki.

LAAKSO, JOHANNA 1989: Vatjan käänteissanasto. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXII. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

POSTI, LAURI – SUHONEN, SEPPO 1980: Vatjan kielen Kukkosin murteen sanakirja. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XIX, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 8. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

TSVETKOV, DMITRI 1925: Vadjalased. Eesti

▷

keel IV s. 39–44. Tartu.
WIEDEMANN, F. J.: Estnisch-Deutsches Wörterbuch. Peterburg 1869, J. Hurtin

korjaamana St. Peterburg 1893, Tartu 1923, Tallinn 1973.

TIETOA KOTIKIELEN SEURASTA

Kotikielen Seura on perustettu vuonna 1876 tukemaan suomalaisten kansallisen identiteetin etsintää ja kirjasuomen kehittämistä täysipainoiseksi sivistyskieleksi. Sittemmin seuran tehtäväksi on vakiintunut suomen kielen tutkimuksen, tuntemuksen ja käytön kaikinpuolinen edistäminen. Jäseniä on nykyään n. 600, tutkijoita, opiskelijoita ja opettajia.

Vaikka Kotikielen Seuran toimipaikka on Helsinki, se on yhdistyksenä valtakunnallinen. Seuran kokouksissa asiantuntijat esitelmöivät alan ajankohtaisista kysymyksistä. Kokouspaikkana on vasta uudistunut Tieteiden talo (Kirkkokatu 6, Helsinki). Viime vuosina on järjestetty myös jonkin aiheen ympärille keskittyviä laajempia symposiumeja. Seura myöntää vuosittain palkintoja väitöskirjoista ja muista tutkimuksista sekä julkaisee kädessäsi olevaa tieteellistä aikakauslehteä *Virittäjä*. Kotikielen Seura ja *Virittäjä* seuraavat ja aktivoivat suomalaista kielitieteellistä tutkimusta toimimalla tutkijoiden välisenä yhdysiteenä ja tieteellisen keskustelun foorumina.

MITEN JÄSENEKSI?

Sinä *Virittäjän* lukija olet tervetullut Kotikielen Seuran jäseneksi. Kätevin tapa liittyä jäseneksi on tilata *Virittäjä*. Jos et halua tilata *Virittäjää*, voit maksaa jäsenmaksun (30 markkaa vuodessa, opiskelijoilta 15 markkaa) Kotikielen Seuran postisiirtotilille 800024-4180803. Jäsenille lähetetään tiedot seuran kokouksista ja muusta toiminnasta syksyn ja kevään alussa.

SEURAN TOIMIHENKILÖT

Esimies: apulaisprof. Pirkko Nuolijärvi, 1. varaesimies: dos. Lea Laitinen, 2. varaesimies: tri Kaisu Juusela, sihteeri: Hanna Lappalainen, puh. (09) 191 22372, telekopio 191 23329, sähköposti Hanna.Lappalainen@Helsinki.Fi.
Seuran osoite: Castrenianum, PL 3 (Fabianinkatu 33), 00014 HELSINGINYLIOPISTO.